

МИРЈАНА МАРИНКОВИЋ*

КАТЕДРА ЗА ОРИЕНТАЛИСТИКУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

СПИСИ ФАТМЕ АЛИЈЕ О ЖЕНСКОМ ПИТАЊУ

Фатма Алије (1862–1939) је прва турска романисткиња. Књи је великог турског државника, правника и историчара Ахмета Џевдет-паше. Прототип је интелектуалке танзиматског доба. Предмет рада су текстови Фатме Алије о женском питању – робљама, полигамији, одевању које је писала подстакнута западним представама о положају жене у османском друштву. Њени списи су израз потребе да се очува и Западу приближи традиционални начин живота турске жене. Упркос образовању и, за оно доба, напредним друштвеним схватањима, Фатма Алије остаје у духу традиције и својим делом потврђује стално присутни дуализам традиционално-модерно у османском друштву епохе Танзимата.

Кључне речи: Фатма Алије, женско питање, Танзимат, полигамија, ропство

Фатма Алије (1862–1936) је турска књижевница с краја 19. века на чије се име ретко може наићи у историјама турске књижевности. Разлози због којих је дуго била заборављена и прећутана нису до краја јасни, будући да је била прва жена писац која је објавила роман (1892), прва која је под својим именом објављивала прилоге у штампи, прва која је често и радо писала о питањима живота жене, о браку, полигамији, робљама, женском одевању и моди, прва жена која је постала члан Црвеног полумесеца, прва која је основала једно женско удружење, прва турска списатељица чија су дела приказана на изложби у Чикагу крајем 19. века. Осим тога, Фатма Алије је прва турска филозофкиња и јавна радница која се истакла друштвеним и хуманитарним радом. Последњих година приметно је да је

---

* mirjana.marinkovic65@gmail.com

дело Фатме Алије извучено из нафталина и да се наново откривају вредности целокупног њеног опуса, што треба посматрати у склопу тенденције успостављања дијалога са прошлошћу и откривања њених драгуља (Canbaz 2005; Marvel 2011; Karaca 2013; Uluköse 2013).

Фатма Алије је кћи великог интелектуалца, државника, правника, валије, министра и историчара Ахмета Цевдет-паше, творца османског грађанског законика *Mecelle*, човека који је обележио једну епоху и турску културу задужио обимном *Цевдејшовом историјом* (*Tarih-i Cevdet*) која обрађује раздобље од 1774. до 1825. године.

Фатма Алије и њена млађа сестра Емине Семије, која се школовала у Француској и Швајцарској, биле су прототипови интелектуалки османског друштва 19. века, захваћеног свеобухватним процеси-ма европеизације и модернизације. И једна и друга доказале су се као талентоване и плодне списатељице често се оглашавајући у разним часописима и листовима од којих су неки били посвећени женама, попут часописа *Лисџи за игре* (*Hanımlara Mahsus Gazete*) који је представљао прво гласило у коме се могао чути женски глас.¹

Фатма Алије је одрасла окружена приватним учитељима и књи-гама, а још од детињства „није имала других пријатеља осим књига и часописа на турском и француском језику”. (Uluköse 2013: 33) Од-гојена је у духу исламске традиције, задојена љубављу и поштовањем према њој, привржена животу испуњеном врлином и честитошћу. Свр-ха њеног живота била је рад, учење и подучавање (Uluköse 2013: 44).

Књижевно дело Фатме Алије састоји се од дванаест објављених књига, од којих су четири преведене на светске језике, осам књига превода са француског језика, прегршт филозофских и социолошких студија и чланака, једног недовршеног позоришног дела и углавном необјављених песама. У књижевни живот ушла је анонимно, као „Јед-на жена”, преводилац дела Жоржа Онеа *Volonté* (тур. *Meram*) 1890. године (Ibid.). Ахмет Мидхат, водећи турски прозни писац под чијом сенком је била турска књижевност тога времена, пригрлио је Фатму Алије као духовну кћи. Са њом ће чак написати заједничко дело *Науал ве Накикат* (*Машиа и стварности*) 1893. године.

Дом Фатме Алије био је стециште не само интелектуалаца и државних посленика већ и страних дипломатских представника и њихових супруга. Она се радо одазивала на њихове молбе да им при-ближи османски и исламски начин живота, посебно живот османс-ких жена, њихове обичаје и културу. Тако је после посете двеју ствар-

¹ У историји турског феминизма овај часопис има посебно место. Излазио је од 1895. до 1908. године и штампано је укупно 614 бројева. Циљ је био просвећивање жена и објављивање поетских и прозних дела жена писаца.

них или измишљених Европљанки, од којих је једна била монахиња, настала књига *Жене у исламу* (*Nisvan-ı İslam*) која је објављена 1892. године у Истанбулу (Fatma Aliye 2009). Тешко да се од Фатме Алије могла пронаћи боља саговорница, будући да ју је красило темељно образовање, готово једнако познавање источне и западне културе и одлично знање француског језика. Књига је написана у облику дијалога и открива Фатму Алије као проницљиву књижевницу умешну да сликовитим приповедањем и обиљем детаља држи читаочеву пажњу, што је она потврдила и својим романима.

Дело *Жене у исламу* састоји се из три поглавља, односно три занимљива разговора под насловима: *О женском ројсџиву*, *О браку и мнојоженсџиву*, *О моди и музици*. Оваква форма је била веома погодна за Фатму Алије да у њој истакне контраст између западних представа и исламске стварности.

Држање робинја у богаташким кућама тема је која је увек привлачила пажњу Европљана. Гошће Фатме Алије дошле су јој у посету у време Рамазана у жељи да доживе ифтарску софру. Већ на улазу испољило се неразумевање двеју култура, јер је једна од Европљанки желела да се рукује са робинјом, која није прихватила руку, већ је само узела сунцобран. Запитала је зашто је то тако и зашто девојка само стоји и не седи са њима. Фатма Алије је објаснила да је она робинја. Ипак, гошћама није промакло да је одевена лепше од других и да има више накита на себи. Фатма Алије је објаснила да је она главна робинја, нека врста настојнице у кући (*hanenin başkalfası*).

Фатма Алије је даље говорила да многе сиромашне, најчешће черкесеке породице, прижељукују да им женско дете заврши као служинче у имућним истанбулским кућама и да им певају овакве успаванке:

У Истанбул ћеш ићи ти!
Пашинаца бићеш ти!
Не заборави род свој овде ти;
Помоћ им пружи ти! (Ibid. 18)²

Тако се женском детету откако почне да разумева шта му се говори уши пуне лепотом и привлачношћу живота у Истанбулу, те „почне да поцупкује у нестрпљењу када ће отићи” (Ibid.). Штавише, по њеним речима, черкеске породице продају женску децу не само да би служила у добрим кућама већ и да би стекла образовање. Један део такве деце бива усвојен у породицама које не могу да имају своју

² У оригиналу: İstanbul'a gidersin!/Paşa hanımı olursun!/Buradaki akrabalarını unutma; Yardım et!

децу, а неки узимају лепе девојке које гаје и васпитавају да се касније удају за њихове синове (Ibid, 22)

Фатма Алије је наглашавала да је обичај да остају у породици седам година, након чега бивају ослобођене. „Они који то не ураде, бивају осрамоћени у друштву”, тврди ова списатељица (Ibid., 15). Девојкама се исплаћују плате и припрема мираз за удају. Уколико се некој робињи не свиђа кућа у којој треба да буде, довољно је да каже „Продајте ме”, каже Фатма Алије, јер „по шеријату није дозвољено ни на који начин мучити и књити робље” (Ibid., 16). „Ако је господар задовољан њеним услугама и ако је довољно имућан, купује јој и кућу”, пише Фатма Алије (Ibid., 14). Ослобођене робиње могу ићи куда желе, али „ниједна није напустила заштиту господара и вратила се породици или сродницима пре него што се удала” (Ibid., 17). Штавише, она која се не слаже са мужем за кога су је удале, враћа се право кући пређашњег господара „као у очев дом”, каже Фатма Алије. Из свега наведеног се закључује да је Фатма Алије подржавала женско ропство, да је у њему видела решење за сиромашну женску децу која су била од помоћи у богатим породицама као служавке, дружбенице или дадиље, и да се трудила да овај систем објасни и са етичког и са практичног аспекта. Може јој се замерити идиличан поглед на држање робиња у турским породицама, јер је демантују и нека књижевна дела која за тему узимају управо женско ропство.³

Када је реч о полигамији, Фатма Алије се тим феноменом бавила у два своја списа – у једном поглављу већ поменуто књиге *Жене у исламу* и у тексту који је написала као одговор на три прилога Махмуда Есада у листу *Malumat (Информације)* под насловом *Вишеженство (Taaddüd-i Zevcat)* (Fatma Aliye, Esad 2007).

Фатма Алије изричито тврди да полигамија није божја заповест, јер када би тако било „сваки мушкарац би био приморан да поред своје ожени још једну жену.” То, међутим, није случај. Ради се о дозволи која се може искористити кад устреба, сматра Фатма Алије. „Код нас”, пише она, „мушкарац је дужан да храни и одева жену, а пошто је у овој цивилизацији чак и једном женом тешко управљати, полигамија је врло ретка. Зато што се жена може обратити суду ако мушкарац не задовољава женине потребе у јелу, пићу и другом. Суд ће наложити мушкарцу да води рачуна о својој жени. Мушкарац мора да се повинује налогу суда” (Fatma Aliye 2009, 41).

На примедбу саговорнице из Европе да муслиманске жене живе у страху да им муж може пронаћи другу жену и оженити се њоме, Фатма Алије одговара: „Ако има жена које се могу поносити

³ Одличан пример је роман *Sergüzeşt* (Авантура) Самипашазаде Сезаија.

љубављу својих мужева, онда су то муслиманске жене, мадам. Како друкчије објаснити то што се њихови мужеви не жене иако могу да се поред њих ожене другом” (Ibid. 44)? По њеном мишљењу, у браку је најважнији склад, при чему је мислила на прикладност супружника по пореклу, богатству и васпитању, што је илустровала примерима из древне исламске традиције и времена Пророка Мухамеда.

Странкиње су изнеле примедбе на уобичајену праксу да се бракови уговарају без познавања будућих супружника. Фатма Алије је на то одговорила да се двоје младих могу видети уколико то њихове породице сматрају погодним. Навела је да се више ради о обичају него о строгом канону и да се прилике разликују у различитим деловима земље. На пример, по њеним речима, у Босни је обичај да се младић и девојка воле годинама пре него што се венчају. „По исламу, нема препрека да мушкарац види лице девојке коју ће оженити”, рекла је Фатма Алије и то поткрепила Пророковом изреком, тј. хадисом (Ibid. 52). Њене гошће су ипак приметиле да двоје људи пре брака треба добро да се упознају, да разговарају и проникну у природу једно другог. Фатма Алије је на то одговорила да то није једини услов за слогу у браку и да 80–90% бракова склопљених по исламским обичајима има срећан исход. Критиковала је флерт распрострањен на Западу који претходи браку у коме нестане љубави за врло кратко време, за шест месеци или годину дана (Ibid. 53). Закључила је да су ова питања ствар обичаја а не религије.

Гошће Фатме Алије су изјавиле да се не може ништа приговорити лепоти исламске религије. Али да је „оно што сваког застрашује и што је зид пред вашом вером – покривање жена” (Ibid. 65). И на то је Фатма Алије дала одговор рекавши да ислам тражи само да се покрије коса.

Ова књижевница се још једном огласила по питању полигамије поводом текстова истакнутог турског правника, чак и универзитетског професора женског права Махмуда Есада у листу *Malumat* 1898. године. Махмуд Есад је изнео став да је полигамије било и у јудаизму и у хришћанству, али да је озакоњена тек са појавом ислама. Он је сматрао да је полигамија морално исправнија од западњачког начина живота у коме ожењени људи у кућама држе метресе и имају љубавнице. Наводио је разлоге који леже у мушкој природи због којих је полигамија потребна и оправдана (женска трудноћа, месечница, немогућност зачећа) и посебно апострофирао продужетак врсте као основну сврху брака. Махмуд Есад пише да је „муж целина, а жена део: свакако део не може бити једнак целини [...] муж је орач, жена његова њива. Један орач може имати више њива,

али више орача не може орати једну њиву” (Fatma Aliye, Esad 2007: 48). Фатма Алије пише да у „људским стварима не може бити разлике између мушкарца и жене. Обоје су људска бића. А служба човечанству могућа је само са истином. Истина је оно што ће потући наше непријатеље и противнике” (Ibid. 66). Истакла је да ислам није сметња развоју цивилизације, као што наводе његови непријатељи, напротив, ислам је, по њеном казивању, вера која окупља. Полигамија није обавезна и она није препрека разврату, као што је тврдио Махмуд Есад, а ту слабост људског карактера, по њеном мишљењу, не треба бркати са полигамијом.

Фатма Алије је саговорницама из Европе објаснила да је издржавање жене и куће, ма како жена била богата, обавеза мушкарца. Када је једна од њих изјавила да су „турске жене попут робља у рукама својих мужева и да без мужевљеве дозволе ништа не могу да ураде”, Фатма Алије је одговорила: „У сваком народу дужност жена је да слушају своје мужеве. Дужности по овом питању су теже код хришћана него код Турака” (Fatma Aliye 2009: 106).

Када је реч о одевању, Фатма Алије је у разговору са својим гошћама показала да није конзервативна и да може да се облачи и „алафранга” и „алатурка”. Сматрала је да је исправно да купује платна и одећу произведену у домовини, а да страну робу купује само ако се таква не производи у земљи. То је разумљиво зато што је у Фатмино доба Истанбул био преплављен страном робом за којом је владала велика потражња.

У време у којем је живела Фатма Алије, али и раније у епохи Танзимата (1839–1878) искристалисала су се два кључна друштвена питања: то је положај жене у друштву и европеизација мушкараца вишег слоја (Canbaz 2007: 13). Као представница турске интелигенције Фатма Алије се залагала за право жена на рад и образовање, на стварање могућности да жене остварују приходе. Као особа дубоко побожна и укореењена у традицији, Фатма Алије је прихватала конзервативни начин живота турских жена заснован на обичајима и исламским нормама. Својим животом и судбином потврђивала је оно о чему је писала и за шта се залагала у својим списима. Мирила се са судбином да буде удата за човека кога није познавала, мирила се са његовом десетогодишњом забраном да чита и пише, мирила се за друштвеним променама после проглашења Устава 1908. године након чега се самоиницијативно повукла из књижевног и друштвеног живота. Коначно, помирила се са рушењем свог света стварањем Републике Турске и великим животним ударцем када је сазнала да јој је најмлађа кћи Зубејде Исмет примила католичку веру и постала

монахиња.⁴ Била је то заиста иронија судбине да Фатма Алије која је с толиком ревношћу бранила исламске вредности доживи да јој кћер побегне и промени веру!

Као што је у књижевности сврстана у тзв. „прелазну генерацију” која је обрађивала претежно субјективне теме (Korkmaz 2005: 115), тако је и у тзв. женском питању остала између традиционалног и модерног. Те дихотомије нису само њена већ специфичност и других писаца, али и читавог духовног амбијента у којем је живела и стварала. Иако је пред странкињама оправдавала полигамију и женско ропство, писала је о примитивном размишљању мушкараца о женским и породичним питањима код Турака. „Наши мушкарци студирају у Европи, постају професори, филозофи: само код две ствари не мењају мишљење – код забрађивања и полигамије [...] Влада је препрека за сав рад у правцу развоја турске жене коме се мушкарци супротстављају. Шејх-ул-ислам ефендија се меша у облачење жена, издаје фетве. А то није његова дужност! Све док се жене не спасу незнања, напредак нације није могућ. И зато се трудимо да просветлимо друштво држећи предавања у школама и пишући у новинама и часописима” (Uluköse 2013: 66–67).

Конечно, очито је да је Фатма Алије била просвећена турска интелектуалка, списатељица одана својим коренима, посвећена породичној традицији, али и умна жена дубоко свесна цивилизацијских промена и немоћи огромног броја жена и њихове изолованости из друштвеног живота Османске империје. Признања је добила пре у иностранству него у својој земљи – амерички новинари су поводом изложбе њених дела у Чикагу 10. августа 1893. писали о Фатми Алије похвалне текстове. У каталогу изложбе нашла се и њена биографија заједно са објављеним књигама.

Колико је питање достојанственог положаја жене у друштво пресудно важно за дигнитет нације, Фатма Алије је исказала и у стиховима које је писала ретко и спорадично:

Ahkâmını taygir eden ümmeten
Nisvanını tahkir eden milleten
Ne bekler cihan-ı medeniyet
Nefret eder alem-i beşeriyet
Münevver ihvan etmezse himmet
Anlara geçer nikab-ı zillet (Uluköse 2013: 69)

⁴ Дobar део породичног иметка потрошила је на детективе који су годинама трагали за њеном нетрагом изгубљеном кћери да би на крају сазнала да је Исмет живела у Француској.

Шта цивилизовани свет да очекује
 Од заједнице која крши своје прописе
 Од нације која понижава своје жене
 Човечанство ће је се гнушати
 Ако просвећена браћа не уложе труда
 Та нација ће презрена постати

Литература

- Canbaz, Firdevs. 2007. Çok Eşlilik Tartışmaları Üzerine Birkaç Söz. In Fatma Aliye – Mahmud Esad, *Çok Eşlilik. Taaddüd-i Zevcat*, Fatma Aliye, Mahmud Esad, Ankara: Hece Yayınları.
- Canbaz, Firdevs. 2005. *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, Ankara: Bilkent Üniversitesi (необјављена магистарска теза).
- Fatma Aliye, Mahmud Esad. 2007. *Çok Eşlilik. Taaddüd-i Zevcat*, ed. Firdevs Canbaz, Ankara: Hece Yayınları.
- Fatma Aliye (1862–1936) 2009. *İslâm Kadınları*, Osmanlıca aslından günümüz diline aktaran Ayhan Pekin, Âmine Pekin. İstanbul: İnkılâb Basım Yayım.
- Karaca, Ş. 2013. Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue 2, 1481–1499.
- Marvel, Elizabeth Paulson. 2001. *Ottoman Feminism and Republican Reform: Fatma Aliye's Nisvân-ı İslâm*. Ohio: The Ohio State University (neobјavlјena магистарска теза).
- Uluköse, Güven Taneri. 2013. *Fatma Aliye. Bir Biyografi*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Korkmaz, Ramazan ed. 2005. *Yeni Türk Edebiyatı 1839–2000. El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

FATMA ALİYE'S TEXTS ON WOMEN ISSUES

Summary

Fatma Aliye (1862-1939) is the first Turkish woman novelist. She is a daughter of the great Turkish statesman, lower and historian Ahmed Cevdet Pasha. She is a prototype of an intellectual woman of the Tanzimat era. The paper concentrates on Fatma Aliye`s texts on women issues – female slaves, polygamy, dressing that she was writing moved by Western images about position of women in the Ottoman society. Her texts are the reflection of the need to preserve the traditional way of life of the Turkish women and to make it closer to the West. In spite of her education and her, for the time, progressive social views, Fatma Aliye stays attached to the spirit of tradition and she proves the

---

constant duality between traditional and modern in the Ottoman society that marked the Tanzimat era.

Key words: Fatma Aliye, women issues, Tanzimat, poligamy, female slavery